

Slutrapport för projektet ”Säkerhet i livsmedelskedjan – livsmedelsetiska synpunkter”

Bakgrund

Livsmedelsetikens studieområde är de etiska frågor som uppstår inom livsmedelsproduktion och livsmedelsdistribution. Det är ett litet men mycket snabbt växande område inom den internationella etikforskningen (totalt cirka 200 forskningsartiklar, varav de flesta från 2000-talet). Man kan betrakta livsmedelsetiken som ett av flera ”småsyskon” till den medicinska etiken, jämsides med andra grenar av tillämpad etik (forskningsetik, dataetik, etc).

Livsmedelssektorn är starkt beroende av allmänhetens förtroende, mer än de allra flesta andra näringsgrenar.¹ Den livsmedelsetiska forskningen är också starkt förknippad med studier av allmänhetens förtroende för produktkvalitet och dess syn på risker.² Till stor del har livsmedelsetiken också uppstått genom en breddning av riskforskningen. Svenska studier (av Lennart Sjöberg som ingick i projektgruppen) har visat att allmänhetens syn på det som brukar kallas ”risker” inom livsmedelshanteringen handlar om mycket mer än de begrepp om sannolikheter och konsekvenser som riskforskningen traditionellt har fokuserat på.³ Utländska studier bekräftar betydelsen av ett brett begrepp om livsmedelssäkerhet.⁴ Man kan inte förstå konsumenters val och ställningstaganden vad avser livsmedel utan att ta hänsyn till deras etiska föreställningar, som i sin tur är starkt beroende av psykologiska, kulturella, sociala och estetiska faktorer.⁵

Genetiskt modifierade livsmedel har hittills varit det största temat i den livsmedelsetiska diskussionen.⁶ En ledande livsmedelsetiker som Paul Thompson har argumenterat för att genetisk modifiering av livsmedel är berättigad, bl a för att minska jordbruksnäringens negativa miljöpåverkan.⁷ Argument i den motsatta riktningen har också förekommit,⁸ liksom inlägg som ser genetisk modifiering som ”villkorat” acceptabel, givet att allmänhetens

¹ June Carbone och Margaret McLean, “Genetically Modified Foods: The Creation of Trust and Access to Global Markets” *Business and Professional Ethics Journal*. 2001; 20(3-4): 79-104.

² David Pelletier m fl, “Values, Public Policy, and Community Food Security”, *Agriculture and Human Values*. 2000; 17(1): 75-93.

³ Sjöberg, L. (1996). *Kost och riskuppfattningar och attityder. Resultat av en enkät* (No. 1/96). Uppsala: Livsmedelsverket. Sjöberg, L., och Oskarsson, A. (2001). *Riskuppfattningar om kost och hälsa hos veterinärer före och efter en kurs i livsmedelshygien*. (No. 2001:04). Uppsala: Livsmedelsverket. Sjöberg, L., Oskarsson, A., Bruce, , and Darnerud, P. O. (1997). *Riskuppfattning hos experter inom området kost och hälsa* (Rapport No. 24/97). Uppsala: Statens Livsmedelsverk. Sjöberg, L., Hagenvall, H., Ljunggren, C., and Persson, J. (2005). *Attityder och riskuppfattningar hos svenska lantbrukare*. (http://www.svensktvaxtskydd.se/Nyhet/Rapport_Saker_anvandning.pdf). Stockholm: Svenskt Växtskydd.

⁴ Karsten Klint Jensen och Peter Sandoe, “Food Safety and Ethics: The Interplay between Science and Values”, *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. Fall 2002; 15(3): 245-253. Jerome R Ravetz, “Food Safety, Quality, and Ethics--A Post-Normal Perspective” *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 2002; 15(3): 255-265.

⁵ Beniamino T Cenci Goga och Francesca Clementi, “Safety Assurance of Foods: Risk Management Depends on Good Science But It Is Not a Scientific Activity” *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 2002; 15(3): 305-313.

⁶ Anne Ingeborg-Myhr och Terje Traavik, “Genetically Modified (GM) Crops: Precautionary Science and Conflicts of Interests” *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 2003; 16(3): 227-247.

⁷ Paul B Thompson, “The Environmental Ethics Case for Crop Biotechnology: Putting Science Back into Environmental Practice” ss 187-217 i Andrew Light (utg.) *Moral and Political Reasoning in Environmental Practice*, MIT-Press : Cambridge MA, 2003.

⁸ Assay Pascalev, “TI: You Are What You Eat: Genetically Modified Foods, Integrity, and Society”, *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 2003; 16(6): 583-594. DR Cooley, “So Who's Afraid of Frankenstein Food?” *Journal of Social Philosophy*. 2002; 33(3): 442-463.

acceptans kan uppnås.⁹ Frågan om märkning av genetiskt modifierade livsmedel har också diskuterats,¹⁰ liksom frågan om märkning som ger information om t ex bekämpningsmedelsrester.¹¹

En annan problemsfär inom livsmedelsetiken handlar om begreppet naturlighet och i synnerhet om vad som ska menas med "naturliga" livsmedel.¹² Frågor om etiskt motiverad vegetarianism har också tilldragit sig stort intresse.¹³

Funktionella livsmedel har diskuterats från ett flertal utgångspunkter. Det har framhållits som ett etiskt krav att medicinska utsagor om funktionella livsmedel ska kunna styrkas vetenskapligt.¹⁴ Problemen med gränsdragningen mot läkemedel har uppmärksamats,¹⁵ liksom konflikten mellan konsumentskydd och konsumentens fria val.¹⁶ En diskussion har också påbörjats om etiska problem som uppstår genom personliga dieter anpassade till den genetiska profilen.¹⁷ Inom dessa områden är beröringspunkterna mellan livsmedelsetik och medicinsk etik många. En viktig skillnad mellan de båda områdena, som framhållits av Ruth Chadwick, är den starkare betoningen av konsumentens autonomi inom livsmedelsområdet.¹⁸

Inom projektet har fokus legat på riskkommunikation i livsmedelssektorn, ett annat tvärvetenskapligt område inom livsmedelsetiken. Kriser i livsmedelssektorn har ofta varit förenade med svåra kommunikationsproblem och med förtroendeklyftor som varit svåra att överbrygga. Man har ibland framställt dessa problem som resultat av enkla misstag och inkompetens hos beslutsfattare. I den allmänna debatten (och ibland även i forskningslitteraturen) får man ibland intrycket att om beslutsfattarna bara hade följt enkla och uppenbara regler för sin informationsverksamhet skulle problemen ha kunnat undanröjas. Utifrån våra litteraturstudier, och särskilt de båda fallstudier som nämns mer detalj nedan, anser vi oss kunna konstatera att detta är på samma gång en korrekt men ändå en förenklad bild. Ett skäl till detta är att "regelboken" hittills varit alltför förenklad.

Riskkommunikationen som forskningsområde började utvecklas under 1970-talet, och har genomgått flera betydande förändringar. Från början fokuserade man mycket på svårigheten för experter att kommunicera komplicerad information om risker till en okunnig allmänhet.

⁹ Donald M Bruce, "A Social Contract for Biotechnology: Shared Visions for Risky Technologies?", *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 2002; 15(3): 279-289.

¹⁰ Kirsten Hansen, "Does Autonomy Count in Favor of Labeling Genetically Modified Food?", *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 2004; 17(1): 67-76. Robert Streiffer och Alan Rubel, *Democratic Principles and Mandatory Labeling of Genetically Engineered Food*, *Public Affairs Quarterly*. 2004; 18(3): 223-248.

¹¹ Robert Wachbroit, "Understanding the Consumer's Right to Know", *Philosophy and Public Policy Quarterly*. 2001; 21(4): 25-31.

¹² Sven Ove Hansson, "Are Natural Risks Less Dangerous Than Technological Risks?", *Philosophia Naturalis*, 40:43-54, 2003. Mark Sagoff, "Genetic Engineering and the Concept of the Natural", *Philosophy and Public Policy Quarterly*. 2001; 21(2-3): 2-10. Henk Verhoog m fl, "The Role of the Concept of the Natural (Naturalness) in Organic Farming" *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 2003; 16(1): 29-49. Xie Biao m fl, "Critical Impact Assessment of Organic Agriculture" *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 2003; 16(3): 297-311.

¹³ Steve F Sapontzis (utg) *Food for Thought: The Debate over Eating Meat*, Prometheus-Books : Amherst, 2004. Erin McKenna, "Pragmatism and the Production of Livestock" ss 160-175 i Erin McKenna *Animal Pragmatism: Rethinking Human-Nonhuman Relationships*, Indiana-Univ-Pr : Bloomington, 2004.

¹⁴ Michiel Korthals, "The Struggle over Functional Foods: Justice and the Social Meaning of Functional Foods", *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 2002; 15(3): 315-324.

¹⁵ Lotte Holm, "Food Health Policies and Ethics: Lay Perspectives on Functional Foods", *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 2003; 16(6): 531-544.

¹⁶ Henk Van den Belt och Tatiana Klompenhouwer, "Regulating Functional Foods in the European Union: Informed Choice versus Consumer Protection?", *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 2003; 16(6): 545-556.

¹⁷ Franck LB Meijboom m fl, "You Eat What You Are: Moral Dimensions of Diets Tailored to One's Genes", *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 2003; 16(6): 557-568.

¹⁸ Ruth Chadwick, "Novel, Natural, Nutritious: Towards a Philosophy of Food", *Proceedings of the Aristotelian Society*. 2000; 100: 193-208.

Detta paradigm har senare kallats "the knowledge deficit model"¹⁹ – kommunikatörernas grundinställning var att allmänheten var okunnig om den vetenskapliga "sanningen" om risker, och att denna skillnad mellan experter och allmänhet måste överbryggas. Strategin att övertyga allmänheten om att experterna vet bäst och att man bör undvika att göra bilden av risken som visas för allmänheten för komplicerad och nyanserad (eftersom allmänheten antogs inte kunna förstå eller hantera information om sannolikheter och vetenskaplig osäkerhet) kom dock på skam när det visade sig att allmänhetens förtroende för samhällets förmåga att hantera risker minskade snarare än ökade.

Under de följande årtiondena ökade kunskapen allt mer om psykologiska och sociala aspekter på riskperception och riskkommunikation. En klassisk artikel av psykologen och riskforskaren Paul Slovic som publicerades i tidskriften *Science* 1987 lade grunden till det "psykometriska paradigmet," enligt vilket man analyserar människors uppfattning av risker genom att undersöka hur den påverkas av andra aspekter hos risken än enbart sannolikheten för att skada ska uppstå och (ett "objektivt" mått på) skadans effekter. Exempel på relevanta aspekter är exempelvis huruvida risken är frivillig eller påtvingad, effekterna potentiellt katastrofala, eller om risker och nytta uppfattas som ojämnt fördelade.²⁰ Sedan 90-talet har stort fokus legat på allmänhetens förtroende (trust), dels för institutioner som är ansvariga för riskanalys och riskhantering ("socialt" förtroende) och dels (mer nyligen) för själva vetenskapen som ligger till grund för analysen ("epistemiskt" förtroende).²¹ Dessutom har medias roll analyserats och allmänhetens behov av information om vetenskaplig osäkerhet i riskbedömning nyanserats på senare tid. Forskning som har bedrivits av Lynn Frewer i Nederländerna om både förtroende och osäkerhet har varit särskilt tongivande.²²

Material och metoder

Livsmedelsetik är en gren av den tillämpade etiken. Liksom andra former av tillämpad etik (t.ex. den mer utvecklade medicinska etiken) bygger den på en kombination av metoder. Väsentligen kan dessa indelas i två huvudgrupper:

(1) Empirisk faktasammanställning och analys. Detta sker i vår studie i huvudsak med fallstudiemetodik. Vi har genomfört undersökningar av riskkommunikation i två livsmedelskriser.

(2) Normativ analys. Detta är den för etiken specifika arbetsmetoden. Den består till stor del i att sammanställa och noggrant beskriva de argument som anförts eller kan anföras för olika ställningstaganden, och därefter analysera vilka empiriska och normativa premisser som dessa argument vilar på. Metoden innebär till stor del att implicita premisser görs explicita. Ett exempel på detta är att vi har undersökt vilka slags argument som rimligen kan anföras för att undanhålla konsumenter information om påtalade risker med ett livsmedel. En sådan analys börjar med att göra en förteckning över de aktuella argumenten. Argumenten analyseras sedan med avseende på vad som krävs för att de ska vara hållbara, och motargument presenteras där sådana finns. Detta gäller såväl empiriska som normativa premisser (samt deras inbördes samspel).

¹⁹ Lynn Frewer, "The public and effective risk communication". *Toxicology Letters* 149(1-3): 391-397.

²⁰ Paul Slovic, "Perception of Risk". *Science* 236: 280-285, 1987; "Perceived Risk, Trust, and Democracy". *Risk Analysis* 13(6): 675-682, 1993.

²¹ Sjöberg, L., "Genetically Modified Food in the Eyes of the Public and Experts". *Risk Management* 10: 168-193, 2008.

²² Se t.ex. Frewer, L.J., Howard, C., Hedderley, D., and Shepherd, R., "What Determines Trust in Information About Food-Related Risks? Underlying Psychological Constructs". *Risk Analysis* 16(4): 473-486, 1996; Frewer, L.J., Miles, S., Brennan, M., Kuznesof, S., Ness, M., and Ritson, C., "Public preferences for informed choice under conditions of risk uncertainty". *Public Understanding of Science* 11: 363-372, 2002; Frewer, L.J., "The public and effective risk communication". *Toxicology Letters* 149: 391-397, 2004.

Resultat

Den samlade forskningen om riskkommunikation ger en rimligt god bild av hur kommunikatörer bör bete sig för att få den avsedda målgruppen att lyssna på budskapet: det ska vara anpassat till målgruppens förutsättningar, ta hänsyn till de psykologiska aspekter som identifierats, behandla relevanta osäkerheter i lagom utsträckning, och så vidare. Den tidigare forskningen tar dock inte upp etiska argument för varför man ska kommunicera på ett visst sätt, vilket förstås är en principiellt viktig klass av argument. Lyckligtvis tyder vår forskning på att etiska och mer praktisk-rationella argument för hur bra riskkommunikation ska vara beskaffad sammanfaller: agerar man etiskt rätt lyssnar också de man kommunicerar med på budskapet.

I en fallstudie (om galna kosjukan) argumenterar vi för att riskkommunikatörer har ett antal minimala etiska plikter som är absoluta vid första påseendet (man får alltså i normalfallet inte bryta mot dem, även om undantag kan göras om man vid en sammanvägning av olika skyldigheter upptäcker att vissa väger tyngre än andra). Specifikt handlar dessa om att tala sanning och agera i enlighet med sina professionella skyldigheter som riskkommunikatör. Som professionella skyldigheter räknas sådana som regleras genom lagar, olika slags uppförandekoder eller sociala konventioner. Utöver minimala plikter argumenterar vi också för att det finns en svagare klass av plikter, ”ideala” plikter, som har positivt moraliskt värde men som man inte är förpliktad att utföra. Dessa ”supererogatoriska” (moraliskt överkvalificerade) handlingar är man fri att utföra utöver reglernas krav. Sådana handlingar kan agenten välja att utföra för att åstadkomma ”sakförhållanden som agenten anser värdefulla och eftersträvarsvärda,”²³ och bildar en egen kategori mellan sådana handlingar som man är förpliktad att utföra och handlingar som bara är tillåtna, i och med att de supererogatoriska handlingarna förutsätts ha positivt moraliskt värde. I ett riskkommunikationssammanhang skulle man kunna tänka sig följande exempel: En kommunikatör har fått i uppdrag att kommunicera om en livsmedelsrisk med en väldefinierad målgrupp, människor som har en viss värdering relaterad till risken i fråga. Kommunikatören har naturligtvis minimala plikter, exempelvis att inte fara med osanning och att utföra sitt uppdrag så som arbetsgivaren har bestämt, etc. Men man kan också hävda att kommunikatören har (svagare, ideala) plikter, exempelvis att ta hänsyn till målgruppens specifika värdering och anpassa budskapet därefter. Det är inte en minimal plikt, eftersom det inte är reglerat i lag eller andra kodifierade riktlinjer, och det tillhör inte heller social konvention att kommunikatören ska ta hänsyn till målgruppens (kanske ur ett strikt riskanalytiskt hänseende irrelevanta) relaterade värderingar. I artikeln diskuteras och analyseras BSE-fallet i Storbritannien dels ur ett praktiskt riskkommunikationsperspektiv och dels med hjälp av den här ovan sammanfattade plikt-taxonomin.

I vår artikel som behandlar moraliska och instrumentella normer i kommunikation av livsmedelsrisker (se detaljer nedan) slår vi ihop vedertagen (praktiskt inriktad) lärdom om riskkommunikation med etiska argument för hur man bör kommunicera om risk. Resultatet är sju tumregler som alla som kommunicerar om livsmedelsrisker bör försöka följa:

(1) Var ärlig och öppen / Be honest and open. (2) Informera om eventuella intressekonflikter / Disclose incentives and conflicts of interest. (3) Ta hänsyn till all tillgänglig och relevant kunskap / Take all available relevant knowledge into consideration. (4) Kvantifiera om möjligt risker / When possible, quantify risks. (5) Beskriv och förklara osäkerheter / Describe

²³ Meijboom, F.L.B., Visak, T. and Brom, F.W.A., “From Trust to Trustworthiness: Why Information Is Not Enough in the Food Sector”. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 19(5): 427-442, 2006. Min översättning.

and explain uncertainties. (6) Ta allmänhetens värderingar i beaktande / Take all the public's concerns into account. (7) Ta hänsyn till individers och grupperas rättigheter / Take the rights of individuals and groups seriously.

Den befintliga (praktiskt inriktade) litteraturen om kommunikation av livsmedelsrisker går i grova drag att sammanfatta i dessa sju punkter. Dessa rekommendationer har sin grund i behovet att kommunicera om risker på ett sådant sätt att dem man kommunicerar med både förstår relevanta fakta om risken och agerar utifrån informationen för att exempelvis minska risken om det är möjligt och tillämpligt i det aktuella fallet. I artikeln argumenterar vi för att det utöver praktiska argument också finns etiska argument för att följa samtliga sju tumregler. Dessa grundar vi dels på (den etiska) nödvändigheten i att säga sanningen och dels på människors behov av korrekt information för att kunna fatta välinformerade beslut (möjligheten till vilket de enligt principen om autonomi inte får berövas).

Diskussion

Projektet samlar och systematiserar erfarenheter om framgångsrik och mindre framgångsrik hantering av publika kriser i livsmedelshanteringen ("food panics"). En systematiserad kunskap om detta är av värde för jordbruksnäringens hantering av uppkommande framtida sådana situationer, oavsett om de beror på avsiktliga hot eller (som oftast hittills) andra typer av risker. En aktiv livsmedelsetisk diskussion bidrar till näringens förmåga att förstärka sitt förtroende bland konsumenter och allmänhet.

Publikationer

Inom projektet har tre vetenskapliga artiklar och en kortare populärvetenskaplig artikel skrivits. Två av de vetenskapliga artiklarna, "Improving food risk communication: Ethical considerations and practical suggestions from the BSE case" (författad av Peter Modin) och "Moral and instrumental norms in food risk communication" (författad av Peter Modin och Sven Ove Hansson) är inskickade för publicering i internationella forskningstidskrifter. Den tredje, som behandlar akrylamidlarmer i Sverige 2002 (författad av Peter Modin), ska inom kort också vara redo att skickas in. Den populärvetenskapliga artikeln är publicerad i Livsmedelsverkets tidning Vår föda nr 1 2008.

De vetenskapliga artiklarna som skrivits inom projektet kommer att ingå i Peter Modins licentiatavhandling, som läggs fram hösten 2009. Dessutom utgör de grunden för densammes planerade doktorsavhandling, som även kommer att innehålla ytterligare två livsmedelsfilosofiska artiklar.

Övrig resultatförmedling till näringen

Projektet eller delar därav har presenterats eller ska presenteras vid ett flertal seminarier och konferenser, därav fyra internationella: Dansk-svenskt riskmöte i Köpenhamn 2007 respektive Luleå 2008, ett egenarrangerat seminarium på Livsmedelsverket i Uppsala 2008 samt Society for Risk Analysis Europas årliga konferens i juni 2009. Inbjudna talare på seminariet på Livsmedelsverket var Paul Thompson, en ledande forskare inom livsmedelsetik från Michiganuniversitetet i USA, och Lynn Frewer, dito inom riskkommunikation och verksam vid Wageningenuniversitetet i Nederländerna. SRA Europas konferens, som i år äger rum i Karlstad, är en av de största konferenserna inom det aktuella forskningsområdet. Vid samtliga konferenser har Peter Modin presenterat texter som skrivits inom ramen för projektet, och vid ett par tillfällen har även Sven Ove Hansson hållit presentationer.